

O'ZBEKISTON MILLIY PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

ILMIY AXBOROTLARI

ILMIY-NAZARIY JURNALI

SCIENTIFIC-THEORETICAL JURNAL

SCIENTIFIC BULLETIN

NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY OF UZBEKISTAN

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ
УНИВЕРСИТЕТ УЗБЕКИСТАНА

7/2025

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA KITOBXONLIK XUSUSIYATINING SHAKLLANISHIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLARNING EMPIRIK TAHLILI

Soliyev Mirzoxid Tursunxo'jayevich

Andijon davlat universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada kichik maktab yoshidagi bolalarda kitobxonlik xususiyatining shakllanishiga ta'sir etuvchi psixologik-pedagogik omillar empirik jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotning asosiy maqsadi kichik maktab yoshidagi bolalarda kitob o'qishga bo'lgan qiziqish va kitobxonlik darajasining shakllanishida maktabgacha ta'lim tajribasi hamda intellektual rivojlanish darajasining o'rnini aniqlashdan iborat. Tadqiqotda 301 nafar 3–4-sinf o'quvchilari ishtirok etdi. Bolalarning kitobxonlik xususiyatlari V.A. Barodinaning “Kitob o'qishga qiziqish formulasi” metodikasi asosida baholandi. Intellektual rivojlanish darajasini aniqlashda J. Ravenning “Progressiv matritsalar” metodikasidan foydalanildi. Olingan natijalar Mann–Uitney U va Kruskal–Wallis mezonlari yordamida statistik tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari maktabgacha ta'lim tashkilotiga qatnagan bolalarda kitobxonlik darajalari yuqoriroq ekanligini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: kichik maktab yoshi, kitobxonlik xususiyati, kitob o'qishga qiziqish, maktabgacha ta'lim, intellektual salohiyat, kognitiv rivojlanish, empirik tahlil.

ЭМПИРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА ФОРМИРОВАНИЕ ЧИТАТЕЛЬСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ У ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация. В данной статье проведён эмпирический анализ психолого-педагогических факторов, влияющих на формирование читательских особенностей у детей младшего школьного возраста. Основная цель исследования заключается в определении роли опыта дошкольного образования и уровня интеллектуального развития в формировании интереса к чтению и уровня читательской активности у детей младшего школьного возраста. В исследовании приняли участие 301 учащийся 3–4 классов. Читательские особенности детей оценивались на основе методики В.А. Бародиной «Формула интереса к чтению». Для определения уровня интеллектуального развития использовалась методика Дж. Равена «Прогрессивные матрицы». Полученные результаты были подвергнуты статистическому анализу с использованием критериев Манна–Уитни U и Краскела–Уоллиса. Результаты исследования показали, что у детей, посещавших дошкольные образовательные организации, уровень сформированности читательских особенностей является более высоким.

Ключевые слова: младший школьный возраст, читательские особенности, интерес к чтению, дошкольное образование, интеллектуальный потенциал, когнитивное развитие, эмпирический анализ.

AN EMPIRICAL ANALYSIS OF FACTORS INFLUENCING THE FORMATION OF READING CHARACTERISTICS IN PRIMARY SCHOOL- AGED CHILDREN

Annotation. This article presents an empirical analysis of the psychological and pedagogical factors influencing the formation of reading characteristics in primary school-aged children. The main objective of the study is to determine the role of preschool education experience and the level of intellectual development in the formation of reading interest and reading activity among primary school-aged

children. The study involved 301 students from grades 3–4. The reading characteristics of children were assessed using V.A. Barodina's "Reading Interest Formula" methodology. J. Raven's "Progressive Matrices" methodology was used to determine the level of intellectual development. The obtained results were statistically analyzed using the Mann–Whitney U test and the Kruskal–Wallis test. The results of the study demonstrated that children who attended preschool educational institutions had higher levels of reading characteristics formation.

Keywords: primary school age, reading characteristics, reading interest, preschool education, intellectual potential, cognitive development, empirical analysis.

Bugungi kunda ta'lim jarayonining muhim vazifalaridan biri bolalarda mustaqil fikrlash, axborotni tahlil qilish va undan samarali foydalanish kompetensiyalarini shakllantirishdan iborat. Mazkur jarayonda kitobxonlik madaniyati alohida o'rin egallaydi. Chunki kitob o'qish nafaqat bilim olish vositasi, balki bolaning kognitiv rivojlanishi, nutqiy faolligi, tasavvuri, emotsional tajribasi hamda shaxsiy dunyoqarashining shakllanishiga xizmat qiluvchi murakkab psixologik jarayon hisoblanadi [12].

Kichik maktab yoshi bolaning rivojlanishida muhim bosqich bo'lib, aynan ushbu davrda o'quv faoliyatiga munosabat, bilishga qiziqish va mustaqil o'rganish motivlari shakllana boshlaydi. Mazkur yosh davrida shakllangan kitobxonlik xususiyati keyingi ta'lim bosqichlarida bolaning akademik muvaffaqiyati, ijodiy tafakkuri va intellektual rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi [7].

Kichik maktab yoshidagi bolalarda kitobxonlik xususiyatining shakllanishi ko'plab psixologik va pedagogik omillar bilan bog'liq bo'lib, ular orasida bolaning intellektual rivojlanish darajasi hamda maktabgacha ta'lim tajribasi muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki maktabgacha davrda bola kitob bilan dastlabki munosabatga kirishadi, ertaklar, hikoyalar, she'rlar va badiiy obrazlar orqali uning tasavvuri, nutqi va emotsional munosabatlari rivojlanadi [4].

J. Piajening kognitiv rivojlanish nazariyasiga ko'ra, bolaning bilish jarayonlari ma'lum rivojlanish bosqichlari asosida shakllanadi. Kichik maktab yoshida bola konkret operatsiyalar bosqichiga o'tib, voqea-hodisalarni tahlil qilish, sababiy bog'lanishlarni tushunish va umumlashtirish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Bu jarayonlar kitob mazmunini anglash va o'qilgan matnga nisbatan munosabat bildirish imkoniyatlarini kengaytiradi [8].

L.S. Vigotskiyning madaniy-tarixiy rivojlanish konsepsiyasida esa bolaning rivojlanishida ijtimoiy muhit va ta'limning roli alohida ta'kidlanadi. Olimning fikricha, bolaning yuqori psixik funksiyalari ijtimoiy tajriba va kattalar bilan hamkorlik jarayonida shakllanadi. Shu nuqtai nazardan, maktabgacha ta'lim muassasasidagi pedagogik muhit, tarbiyachi faoliyati va kitob bilan ishlashga yo'naltirilgan mashg'ulotlar bolaning kitobxonlik xususiyatlarini rivojlantirishda muhim omil bo'lishi mumkin [3].

A.N. Leontev faoliyat nazariyasida esa shaxs rivojlanishining asosiy manbai sifatida faoliyat va motivatsiya ko'rsatiladi. Kitobxonlik faoliyatining shakllanishi ham bolaning kitobga bo'lgan ehtiyoji, qiziqishi va ichki motivlari bilan chambarchas bog'liqdir [6].

Shu sababli kichik maktab yoshidagi bolalarda kitobxonlik xususiyatining shakllanishiga ta'sir etuvchi omillarni empirik o'rganish psixologik-pedagogik nuqtai nazardan dolzarb ilmiy masalalardan biri hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi kichik maktab yoshidagi bolalarda kitobxonlik xususiyatining shakllanishida maktabgacha ta'limga jalb etilganlik holati hamda intellektual rivojlanish darajasining o'rnini empirik jihatdan aniqlashdan iborat.

Ushbu tadqiqot kichik maktab yoshidagi bolalarda kitobxonlik xususiyatining shakllanishiga ta'sir etuvchi omillarni empirik o'rganishga qaratilgan bo'lib, unga Andijon, Namangan va Navoiy viloyatlaridagi umumiy o'rta ta'lim maktablaridan jami 301 nafar 3–4-sinf o'quvchilari tanlab olindi. Tadqiqot ishtirokchilarining yosh xususiyatlari kichik maktab davriga mos bo'lib, ushbu bosqichda o'quvchilarda

o'qish faoliyati, bilishga qiziqish, matnni tushunish va mustaqil fikrlash kabi psixologik jarayonlar faol rivojlanadi.

Tadqiqot ishimizning asosiy metodikasi hisoblangan V.A. Barodinoning "Kitob o'qishga qiziqish formulasi" metodikasi natijalari bo'yicha bolalarning kitobxonlik darajalari quyidagi omillar bo'yicha: Maktabgacha ta'lim tashkiloti (MTT)ga qatnaganlik holati Mann–Uitni U me'zoni orqali, intellektual rivojlanish ko'rsatkichlari esa Kruskal–Vallis me'zoni yordamida tahlil qilindi. Bundan ko'zlagan asosiy maqsadimiz kichik maktab yoshidagi bolalarda kitobxonlik darajasining yuqoridagi omillar bilan qanchalik bog'liqligini aniqlash, shuningdek, har bir omilning kitob o'qishga bo'lgan qiziqishga qanday psixologik-pedagogik ta'sir ko'rsatishini chuqur tahlil qilishdan iborat bo'ldi. Olingan natijalarni esa yoshga xos rivojlanish bosqichlari, oilaviy muhit va ta'lim muassasasining tarbiyaviy resurslari bilan uzviy bog'liq holda izohlashga harakat qildik.

Maktabgacha yosh davri bolaning shaxs sifatida shakllanishida hal qiluvchi bosqich hisoblanadi va aynan shu davrda bola shaxsining kognitiv, emotsional, estetik hamda ijtimoiy xatti-harakatlari kabi asosiy psixik jihatlari shakllanadi. Ushbu davrda bolaning kitob bilan dastlabki tanishuvi, tinglovchilik madaniyati, obrazlar dunyosini his etish salohiyati, eshitganini fikran qayta ishlash va emotsional refleksiya qilish kabi ko'nikmalarining shakllanishi katta ahamiyatga ega [5, 10].

Bolaning maktabgacha ta'lim tashkilotiga (MTT) qatnagan yoki qatnamaganligi uning boshlang'ich maktab bosqichidagi kitobxonlik darajasiga qanday ta'sir ko'rsatishi masalasi zamonaviy psixologik-pedagogik tadqiqotlar uchun dolzarb yo'nalishlardan biri hisoblanganligi sababli dissertatsiyamiz doirasida V.A. Barodinoning "Kitob o'qishga qiziqish formulasi" metodikasi asosida o'tkazilgan amaliy tadqiqotlarda respondentlarning kitobxonlik darajalari va MTTga qatnaganlik holati o'rtasidagi bog'liqlik Mann–Uitni U me'zoni yordamida statistik jihatdan tahlil qilindi. Mazkur tahlil orqali biz maktabgacha ta'lim bosqichining bolaning kitobga

bo'lgan munosabatini shakllantirishdagi psixologik va ijtimoiy-madaniy ahamiyatini empirik asosda baholashni maqsad qildik.

1-jadval

**V.A. Barodinoning “Kitob o‘qishga qiziqish formulasi” metodikasi natijalarini bolalarni MTT (maktabgacha ta’lim tashkiloti)ga qatnaganlik holati bo‘yicha tafovutlarini o‘rganish
(Mann-Uitni N=301)**

Kitobxonlik darajasi	MTT (maktabgacha ta’lim tashkiloti)ga qatnaganlik holati	N	O‘rtacha rank	Ranklar yig‘indisi	U	p
Boshlovchi	Qatnagan	20	60,48	1209,50	880,500	,037*
	Qatnamagan	94	56,87	5345,50		
	Jami	114				
O‘rtacha O‘quvchi	Qatnagan	45	56,24	2531,00	619,000	,001***
	Qatnamagan	47	37,17	1747,00		
	Jami	92				
Kitobsevar	Qatnagan	71	36,70	2606,00	21,000	,009**
	Qatnamagan	1	22,00	22,00		
	Jami	72				
Haqiqiy kitobxon	Qatnagan	23	12,00	276,00	13,000	,000***
	Qatnamagan	2	3,00	6,00		
	Jami	25				

$p<0,05^*$, $p<0,01^{**}$, $p<0,001^{***}$

“Boshlovchi” darajada baholangan bolalar ichida MTTga qatnaganlar (o‘rtacha rank =60,48) qatnamaganlarga (o‘rtacha rank =56,87) nisbatan statistik jihatdan ishonchli farq bilan yuqori natijalarni qayd etdilar ($U=880,5$; $p<0,05$). Bu esa maktabgacha ta’lim muassasasiga qatnagan bolalarda boshlang‘ich darajadagi kitobxonlik ko‘nikmalari nisbatan yaxshi shakllanganini tasdiqlaydi.

Ushbu farqni ilmiy-psixologik jihatdan tahlil qiladigan bo‘lsak, MTT sharoitida bolaga taqdim etiladigan boy o‘quv-madaniy muhitning bola shaxsining kompleks

rivojlanishida muhim rol o'ynayotganini ko'rish mumkin. Ayniqsa, ertak tinglash, rasmlar bilan tanishish, bolalar adabiyoti asosida tashkil etiladigan faoliyatlar (dialoglar, rol o'yinlar, she'rlar yodlash) bolaning og'zaki nutqi, eshituv diqqati, obrazli tafakkuri va emotsional sezgirligini shakllantiradi. Bu esa "boshlovchi" darajadagi kitobxonlik uchun zarur poydevorni yaratadi.

Shuningdek, maktabgacha davr bolaning o'qishga nisbatan dastlabki ehtiyoj va qiziqishlarini shakllantiruvchi muhim bosqich bo'lganligi sababli, aynan kattalar boshchiligidagi (tarbiyachi, pedagog) amalga oshirilgan ta'limiy faoliyat bola shaxsida yangi sifatlarning paydo bo'lishiga zamin yaratadi. MTTda amalga oshiriladigan badiiy mashg'ulotlar, hikoyalar asosidagi mashg'ulotlar va dramatik o'yinlar bolaning so'z boyligini kengaytiradi, o'qishga psixologik tayyorgarlikni mustahkamlashi amaliy jihatdan isbotlangan.

"O'rtacha o'quvchi" darajasidagi bolalar orasida ham MTTga qatnaganlar ($o'rtacha\ rank = 56,24$) qatnamaganlarga ($o'rtacha\ rank = 37,17$) nisbatan ancha yuqori natijalarni ko'rsatdilar ($U=619,0$; $p<0,001$). Bu holat o'rta darajadagi kitobxonlik ko'nikmalarining MTTda bosqichma-bosqich, barqaror va sifatli shakllanganini anglatadi.

Bu farq bolalarning maktabgacha yoshda olgan og'zaki va obrazli nutq tajribalariga, eshituv xotirasi va ifoda ko'nikmalariga bevosita bog'liq bo'lib MTTdagi ertaklar, ijroi suhbatlar, dramatik mashg'ulotlar bolada emotsional va intellektual salohiyatni oshiradi hamda pedagogik va kommunikativ muhit bolaning rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Demak, "O'rtacha o'quvchi" darajasi bola tomonidan matnni tushunish, asosiy g'oyani ajratib olish, obrazlarga munosabat bildirish kabi qobiliyatlarning shakllanganini anglatadi.

"Kitobsevar" darajasidagi bolalar orasida MTTga qatnaganlar ($o'rtacha\ rank = 36,70$) qatnamagan ($o'rtacha\ rank = 22,00$) bolaga nisbatan sezilarli ustunlikni namoyon etdilar ($U=21,0$; $p<0,01$). Bu darajadagi bolalarda obrazlar orasidagi

bog'liqlikni anglash, estetik sezgi va emotsional rezonans kuchli namoyon bo'ladi. Bu ko'nikmalar esa MTTdagi boy madaniy muhitda shakllana boshlaydi.

Ushbu natijalar "Kitobsevar" darajasidagi bolalarning maktabgacha ta'lim muassasasida (MTT) tarbiyalanganligi ularning kitobxonlik xususiyatlarini shakllanishida muhim psixologik omil bo'lib xizmat qilganini ko'rsatdi. MTTlarda yaratilgan boy madaniy muhit, turli janrdagi badiiy asarlarning muntazam o'qilishi, suhbatlar va badiiy ifoda vositalari orqali bola ongida obrazli fikrlash va estetik dunyoqarashning erta shakllanishi bilan bog'liq bo'ladi. Bizning fikrimizcha bola rivojida ijtimoiy-madaniy muhitning ahamiyati nihoyatda katta bo'lib, aynan til, madaniyat va emotsional tajriba orqali kognitiv jarayonlar faollashadi va yuqori psixik funksiyalar shakllanadi. Demak, "Kitobsevar" darajadagi bolalarda yuqoridagi ko'nikmalarning kuchliroq namoyon bo'lishi ularning erta yoshdayoq badiiy nutq, emotsional ifoda va obrazli tafakkur bilan to'yingan muhitda shakllanganligini anglatadi. Bu esa, o'z navbatida, ularning kitobxonlik xususiyatlarini chuqurlashtirishda psixologik tayyorgarligi yuqoriligidan dalolat beradi.

"Haqiqiy kitobxon" darajasidagi bolalarda ham MTTga qatnaganlar (o'rtacha rank =12,00) qatnamaganlarga (o'rtacha rank =3,00) nisbatan ancha yuqori ko'rsatkichlarga ega bo'lishdi ($U=13,0$; $p<0,001$). Garchi bu yerda ham qatnashmaganlar sonining kamligi statistik ehtiyotkorlikni talab etsa, mavjud farq MTT bosqichida bolada shakllanadigan yuqori darajadagi semantik idrok, matn bilan emotsional bog'liqlik, ichki motivatsiyaning mavjudligi bilan bog'liqdir.

Dissertatsiya ishimiz doirasida kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning kitobxonlik darajasi bilan maktabgacha ta'lim tashkilotiga (MTT) qatnaganlik omili o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, MTTga qatnaganlik holati boshlang'ich sinf o'quvchilarida yuqori kitobxonlik darajasining shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Jumladan, "Haqiqiy kitobxon" darajasida bo'lgan respondentlarning 11,4 foizini MTTga qatnagan o'quvchilar tashkil qilgan bo'lsa, bu ko'rsatkich MTTga qatnamaganlar orasida atigi 4,8 foizni tashkil etgan. Xuddi

shuningdek, "Kitobsevar" darajasida ham sezilarli tafovut aniqlangan: MTTga qatnagan bolalar orasida ushbu daraja 29,2 foizni tashkil etgan bo'lsa, qatnamaganlar orasida bu ko'rsatkich 18,4 foizdan oshmagan.

Bu farqlar shuni ko'rsatadiki, maktabgacha ta'lim davrida bola va kitob o'rtasida shakllanadigan dastlabki emotsional-madaniy aloqalar, ayniqsa ertak tinglash, rasmi kitoblar bilan tanishish, hikoya qilishga o'rgatish kabi faoliyat turlari bola tafakkuri va tasavvur dunyosini kengaytirib, uning matnga nisbatan qiziqishini erta bosqichda shakllantirishga xizmat qiladi. Ushbu psixologik jarayonlar esa boshlang'ich ta'lim davrida o'quvchining matn bilan ishlash, muallif g'oyasini anglash, obrazlarni his qilish va kitob o'qishdan zavqlanish kabi kitobxonlikka xos kompetensiyalarining shakllanishiga kuchli zamin yaratadi.

Shuningdek, MTTga qatnagan bolalarda guruhli faoliyatga asoslangan mashg'ulotlar, dramatik o'yinlar, sahnalashtirish va hikoya qilish elementlari o'quvchilarda nutq madaniyati, eshitish orqali tushunish, emotsional obrazlarga javob qaytarish singari psixologik funksiyalarning faol shakllanishiga olib keladi. Bu esa ularning boshlang'ich maktab bosqichidagi o'qish motivatsiyasi va kitobga nisbatan ijobiy munosabatining yuqori bo'lishiga sabab bo'lmoqda.

Olingan natijalar maktabgacha ta'lim muhitida shakllangan dastlabki o'quv-madaniy tajribaning bolaning keyingi ta'lim bosqichlaridagi kognitiv va emotsional rivojlanishiga, xususan, kitobxonlik kompetensiyalariga ijobiy ta'sir ko'rsata olishini ishonchli empirik dalillar bilan asoslaydi. Shu bois, kitobxonlikni rivojlantirishga qaratilgan ta'limiy strategiyalarni ishlab chiqishda MTT davridagi pedagogik ta'sirlarni tizimli hisobga olish muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kichik maktab yoshidagi bolalarda kitobxonlik xususiyatlarining shakllanishi ularning kognitiv rivojlanish darajasi, ya'ni intellektual salohiyati bilan bevosita bog'liq. Kitobni tushunish, matndagi obrazlar mazmunini idrok etish, muallif niyatini ilg'ash, matnga shaxsiy emotsional javob qaytarish kabi psixik jarayonlar bolada yetarli darajada intellektual poydevor mavjud bo'lgandagina shakllanishi mumkin.

Shu boisdan, bolaning intellektual salohiyati darajasi ularning kitobxonlik motivatsiyasi va mazkur xususiyatlarning qanchalik ravshan namoyon bo'lishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ya'ni yuqori intellektual salohiyatga ega bo'lgan bolalar murakkab, mavhum tushunchalarni tezroq anglay olish, tafakkur doirasini kengaytirish, o'qilgan matn asosida tahlil va umumlashtirish olib borish qobiliyatiga ega bo'lishadi. Bu esa ularning kitobga bo'lgan chuqurroq qiziqishini va mustaqil kitobxonlik xususiyatini rag'batlantiradi. Aksincha, past intellektual darajadagi bolalarda kitob bilan o'zaro munosabat yuzaki darajada, ko'pincha tashqi rag'batlar (mukofot, baho, o'qituvchi talabi) ta'sirida shakllanishi mumkin [8, 3].

Biz tadqiqotimiz obyekti bo'lgan kichik maktab yoshidagi bolalarni intellektual salohiyat darajasi bo'yicha guruhlariga ajratishda dissertatsiya ishimizda yordamchi metodika sifatida tanlab olingan J. Ravenning "Progressiv matritsalar" metodikasi natijalariga asoslandik [9]. Mazkur metodika natijalari asosida sinaluvchilarni uchta guruhga, ya'ni "o'rtachadan past daraja", "o'rta daraja" hamda "o'rtachadan yuqori daraja" toifalariga ajratib oldik.

Bizning tadqiqot ishimiz doirasida V.A. Barodinoning "Kitob o'qishga qiziqish formulasi" metodikasidan foydalanilgan holda aniqlangan kitobxonlik darajalari hamda bolalarning intellektual salohiyat darajalari kesimida tahlil o'tkazdik. Ushbu tahlildan ko'zlangan asosiy maqsad intellektual salohiyat darajasining bolalarda kitobga nisbatan ichki ehtiyoj va ijtimoiy-emotsional munosabatlarning shakllanishiga ko'rsatadigan ta'sirini aniqlashdan iborat bo'ldi. Mavjud tafovutlarni statistik jihatdan baholash uchun esa Kruskal–Wallis me'zonidan foydalandik.

2-jadval

V.A. Barodinoning "Kitob o'qishga qiziqish formulasi" metodikasi natijalarini bolalarning intellektual salohiyat darajasi bo'yicha tafovutlarini o'rganish (Kruskal–Wallis N=301)

Kitobxonlik darajasi	Intellektual salohiyat darajasi	N	Ranklar yig'indisi	H	p
----------------------	---------------------------------	---	--------------------	---	---

Boshlovchi	O'rtachadan past daraja	5	32,20	3,476	,042*
	O'rta daraja	109	58,66		
	Jami	114			
O'rtacha o'quvchi	O'rta daraja	92	46,50		
	Jami	92			
Kitobsevar	O'rta daraja	60	34,20	4,704	,030*
	O'rtachadan yuqori daraja	12	48,00		
	Jami	72			
Haqiqiy kitobxon	O'rta daraja	8	11,56	,052	,819
	O'rtachadan yuqori daraja	15	12,23		
	Jami	23			

$p > 0,05$, $p < 0,05^*$

O'tkazilgan statistik tahlillar shuni ko'rsatdiki, "Boshlovchi" kitobxonlik darajasida baholangan boshlang'ich sinf o'quvchilari orasida o'rta darajadagi intellektual salohiyatga ega bo'lgan bolalar ($\text{rank}=58,66$) o'rtachadan past intellektual salohiyatga ega bo'lgan tengdoshlariga ($\text{rank}=32,20$) nisbatan sezilarli darajada yuqori ko'rsatkichlarni namoyon etganlari aniqlandi ($H=3,476$; $p < 0,05$). Ushbu farq statistik jihatdan ahamiyatli bo'lib, boshlang'ich kitobxonlik darajasining shakllanishida intellektual salohiyatning muhim o'rin tutishini ko'rsatadi.

Bizning kichik maktab yoshidagi bolalar bilan olib brogan suhbat hamda kuzatuv ishlarimiz shuni ko'rsatdiki, odatda o'rta intellektual darajaga ega bo'lgan bolalar matnni tushunish, muhim g'oyalarni ajrata olish va fikr yuritish kabi kognitiv faoliyatlarni muvaffaqiyatli amalga oshirish qobiliyatiga ega bo'lar ekan. Bu ularda "Boshlovchi" kitobxonlik darajasiga mos boshlang'ich qiziqish va ishonchni shakllantirishga xizmat qiladi. Aksincha, o'rtachadan past intellektual salohiyatga ega bo'lgan bolalarda ushbu kognitiv jarayonlar sekinroq shakllanishi sababli, ular kitobxonlik faoliyatini boshlashda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin. Ushbu

holatni “yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasi asosida izohlasak, bolalarning bilim va ko‘nikmalarni egallashi ular mustaqil bajarolmaydigan, ammo katta yoshdagilar yordamida o‘zlashtirishi mumkin bo‘lgan “zona”da amalga oshadi. O‘rta intellektual salohiyatga ega bo‘lgan o‘quvchilar, atrof-muhitdagi pedagogik qo‘llab-quvvatlash yordamida ushbu zonani muvaffaqiyatli o‘zlashtirib, boshlang‘ich darajadagi kitobxonlik qobiliyatlarini rivojlantira oladilar.

Shu bilan birga o‘rta intellektual darajadagi bolalarda tashqi motivatsiya (o‘qituvchi topshirig‘i, maqto‘v, baho va boshqalar) boshlang‘ich kitobxonlik faolligini rag‘batlantiruvchi asosiy omil bo‘lishi mumkin. Bu esa, o‘z navbatida, keyingi bosqichlardagi ichki motivatsiyaning shakllanishi uchun zarur kognitiv va emotsional poydevorni yaratadi.

“Boshlovchi” kitobxonlik darajasida o‘rta intellektual salohiyatga ega bo‘lgan o‘quvchilar o‘rtachadan past salohiyatga ega bo‘lganlarga nisbatan barqarorroq va faolroq kitobxonlik faoliyatini namoyon etadilar. Bu farq bolaning kognitiv imkoniyatlari, matn bilan ishlash qobiliyati va dastlabki motivatsion holati bilan bog‘liqdir. Shu bois, kitobxonlikni rivojlantirishda differensial yondashuv zarur bo‘lib, bu yo‘nalishda yanada chuqurroq psixologik-pedagogik izlanishlar olib borilishi lozim.

“Kitobsevar” kitobxonlik darajasida esa o‘rta intellektual salohiyatga ega o‘quvchilar ($\text{rank}=34,20$) va o‘rtachadan yuqori darajadagi o‘quvchilar ($\text{rank}=48,00$) o‘rtasida statistik jihatdan ahamiyatli farq aniqlandi ($H=4,704$; $p<0,05$). Bu natija o‘rtachadan yuqori intellektual salohiyatga ega o‘quvchilarning “Kitobsevar” darajasida chuqurroq, mazmunli va ichki motivatsiyaga asoslangan kitobxonlik faoliyatini amalga oshirishga moyilligini ko‘rsatadi.

Ushbu guruhdagi o‘quvchilar o‘zlarining kengroq kognitiv salohiyati, tahliliy fikrlash darajasi va abstrakt tushunchalarni anglash qobiliyati tufayli matn mazmuniga emotsional va intellektual jihatdan chuqurroq kirib boradilar. Natijada,

kitobga nisbatan mustaqil, ongli va ichki ehtiyoj asosida shakllangan motivatsiya rivojlanadi.

Boshqa tomondan, o'rta intellektual salohiyatga ega o'quvchilarning "Kitobsevar" darajasidagi kitobxonlik faoliyati ko'proq tashqi rag'batlar (masalan, o'qituvchi topshirig'i yoki atrof-muhit ta'siri) bilan belgilanadi. Bu ularda kitobxonlik faoliyatining nisbatan barqaror shakllanishiga xizmat qilsa-da, o'qishga bo'lgan ichki ehtiros hali to'laqonli shakllanmaganligini tasdiqlaydi. Ya'ni, o'rtachadan yuqori intellektual salohiyatga ega o'quvchilar o'z rivojlanish zonasi doirasida mustaqil ravishda yangi bilimlarni o'zlashtira oladilar. Bu ularda chuqur va ichki motivatsiyaga asoslangan kitobxonlik faoliyatining shakllanishiga imkon beradi. O'z navbatida bu jarayon ichki motivatsiyaning ustuvorligini ko'rsatadi: bilishga bo'lgan qiziqish, obrazlar bilan identifikatsiya qilish va o'qishdan estetik zavq olish kabi omillar "Kitobsevar" kitobxonlik darajasini yuqori sifatda shakllantirishga xizmat qiladi.

Yuqoridagi natijalar boshlang'ich sinf o'quvchilarining kitobxonlik darajasi ularning intellektual salohiyati bilan bevosita bog'liqligini tasdiqlaydi. Tadqiqotimizda "Boshlovchi" darajasida o'rta intellektual salohiyatga ega o'quvchilar past darajadagilarga nisbatan ishonchli ustunlik ko'rsatdi. "Kitobsevar" darajasida esa o'rtachadan yuqori intellekt darajasiga ega bolalar yuqori natijalar bilan ajralib turdi. Shu bilan birga, "O'rtacha o'quvchi" va "Haqiqiy kitobxon" kategoriyalarida statistik jihatdan ishonchli farqlar aniqlanmadi. Bu holat, bir tomondan, ushbu guruhlarda tanlanmaning notekis taqsimlanishi yoki kichik hajmga ega bo'lishi bilan izohlanishi mumkin.

Boshqa tomondan, bu bosqichlarda kitobxonlik darajasiga faqat intellektual salohiyat emas, balki emotsional-motivatsion omillar, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va madaniy muhit ham ta'sir ko'rsatishini anglatadi. Umuman olganda, kitobxonlik darajasining shakllanishi va rivojlanishida o'quvchilarning intellektual salohiyati asosiy psixologik omil sifatida namoyon bo'ladi.

Dastlabki bosqichlarda tashqi motivatsiya va pedagogik ko'mak yetakchi rol o'ynasa, keyinchalik ichki motivatsiya va kognitiv mustaqillik ustunlik qiladi. Shu bois, kitobxonlik kompetensiyalarini rivojlantirishda o'quvchilarning intellektual darajasini inobatga olgan holda individual yondashuvni joriy etish va psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish zarur hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari kichik maktab yoshidagi bolalarda kitobxonlik xususiyatining shakllanishi murakkab va ko'p omilli jarayon ekanligini ko'rsatdi. Empirik tahlillar asosida aniqlanishicha, bolaning maktabgacha ta'lim tajribasi hamda intellektual rivojlanish darajasi kitobga bo'lgan munosabat va o'qish motivatsiyasining shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

MTTga qatnagan bolalarda kitobxonlik ko'rsatkichlarining yuqoriroq bo'lishi maktabgacha ta'lim muhitining rivojlantiruvchi imkoniyatlari bilan izohlanadi. Aynan ushbu davrda bolalar ertak tinglash, hikoya qilish, badiiy obrazlarni idrok etish, rolli o'yinlarda ishtirok etish orqali kitob bilan dastlabki emotsional munosabatlarni shakllantiradilar.

Mazkur natijalar L.S. Vigotskiyning madaniy-tarixiy rivojlanish nazariyasidagi bolaning rivojlanishida ijtimoiy muhitning yetakchi roli haqidagi fikrlar bilan uyg'unlashadi. Chunki bolaning kitobxonlik tajribasi tabiiy ravishda emas, balki ijtimoiy ta'sir, pedagogik rahbarlik va madaniy muhit orqali shakllanadi.

Intellektual salohiyat bilan bog'liq natijalar esa J. Piajening kognitiv rivojlanish nazariyasini tasdiqlaydi. Bolaning tafakkur imkoniyatlari qanchalik rivojlangan bo'lsa, u matn mazmunini shunchalik chuqurroq anglaydi, obrazlar o'rtasidagi bog'lanishlarni tushunadi va kitobdan bilim hamda hissiy tajriba olish imkoniyatiga ega bo'ladi [8].

Shu bilan birga, yuqori darajadagi kitobxonlik faqat intellekt bilan belgilanmasligi aniqlandi. "Haqiqiy kitobxon" darajasida statistik farqning kuzatilmaganligi kitobxonlik rivojida motivatsion va ijtimoiy omillarning ham muhimligini ko'rsatadi [12].

Demak, kichik maktab yoshidagi bolalarda kitobxonlik xususiyatini shakllantirishda bolaning individual kognitiv imkoniyatlari bilan bir qatorda, uni o'rab turgan ta'limiy va madaniy muhitni ham hisobga olish zarur.

Olib brogan empirik tahlil natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Kichik maktab yoshidagi bolalarda kitobxonlik xususiyatining shakllanishi bolaning maktabgacha ta'lim tajribasi va intellektual rivojlanish darajasi bilan uzviy bog'liq ekanligi empirik jihatdan aniqlandi.

2. MTTga qatnagan o'quvchilarda "O'rtacha o'quvchi", "Kitobsevar" va "Haqiqiy kitobxon" darajalarida statistik jihatdan ishonchli yuqori natijalar kuzatildi. Bu maktabgacha ta'lim muhitining kitobxonlik uchun dastlabki psixologik asos yaratishini ko'rsatadi.

3. Intellektual rivojlanish darajasi bolaning kitob mazmunini anglash, tahlil qilish va mustaqil fikrlash imkoniyatlariga ta'sir ko'rsatadi.

4. Yuqori darajadagi kitobxonlikni shakllantirishda intellektual imkoniyatlar bilan birga motivatsion, oilaviy va pedagogik omillarni ham hisobga olish zarur.

5. Kichik maktab yoshidagi bolalarda kitobxonlikni rivojlantirish bo'yicha psixologik-pedagogik dasturlar ishlab chiqishda bolaning individual rivojlanish xususiyatlari va ta'limiy tajribasini hisobga olish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Бародина В.А. Формирование интереса к чтению у младших школьников: методические основы исследования. — Москва: Просвещение, 2005. — 128 с.
2. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. — Санкт-Петербург: Питер, 2008. — 400 с.
3. Выготский Л.С. Мышление и речь. — Москва: Лабиринт, 1999. — 352 с.
4. Гуткина Н.И. Психологическая готовность к школе. — Санкт-Петербург: Питер, 2004. — 208 с.
5. Запорожец А.В. Избранные психологические труды. — Москва: Педагогика, 1986. — 320 с.

6. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. — Москва: Смысл, 2005. — 352 с.
7. Мухина В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество. — Москва: Академия, 2018. — 656 с.
8. Пиаже Ж. Психология интеллекта. — Санкт-Петербург: Питер, 2004. — 192 с.
9. Равен Дж. Прогрессивные матрицы Равена: руководство по применению. — Москва: Когито-Центр, 2007. — 144 с.
10. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. — Санкт-Петербург: Питер, 2019. — 713 с.
11. UNESCO. Reading and Literacy: Foundations for Lifelong Learning. — Paris: UNESCO Publishing, 2017. — 120 p.
12. Guthrie J.T., Wigfield A. Engagement and Motivation in Reading // Handbook of Reading Research. — New York: Routledge, 2011. — Vol. 4. — P. 173–190.